

**Nowak, Gabriela / Matusiak,  
Krzysztof**

---

**Początki płońskiej cerkwi w płockich  
materiałach archiwalnych**

---

Nasze Korzenie 3, 47-49

---

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych [mazowsze.hist.pl](http://mazowsze.hist.pl).

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach  
dozwolonego użytku.

## POCZĄTKI PŁOŃSKIEJ CERKWI

## W PŁOCKICH MATERIAŁACH ARCHIWALNYCH

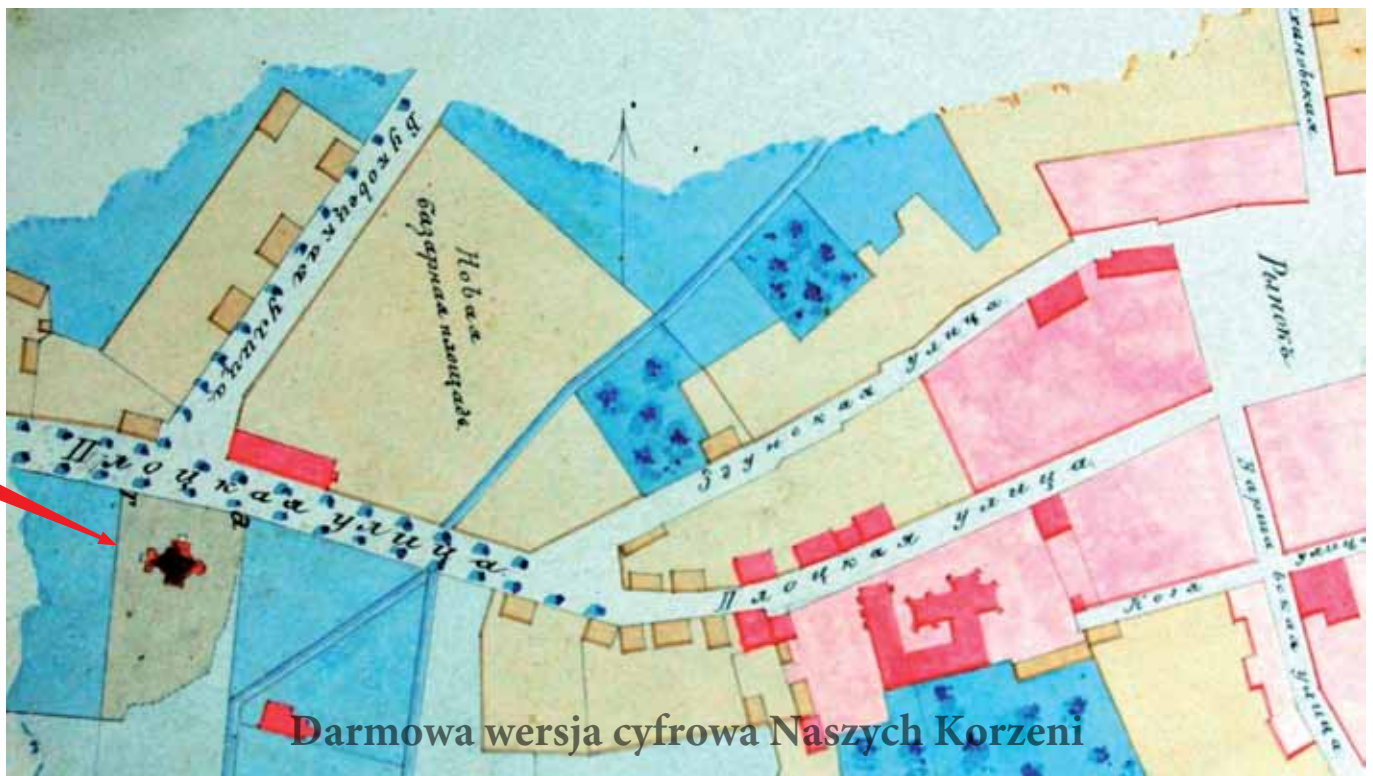
Kilka lat temu, przy okazji poszukiwań materiałów graficznych do historii Płocka w związku z pracami nad stałą ekspozycją *X wieków Płocka*, w naszych rękach przypadkowo znalazła się dokumentacja nieznanego nam wcześniej cerkwi w Płocku. W roku bieżącym natrafiliśmy na apel Pracowni Dokumentacji Dziejów Miasta Płocka o wizerunki tego nieistniejącego już obiektu. W zasobach pracowni znajdują się fotografie jedynie fragmentów obiektu: dach cerkwi z dwiema wieżami, widok na rynek, na którym znajduje się wynurzająca się spośród drzew wyższa wieża budynku oraz fragment południowej elewacji cerkwi, służącej jako tło dla grupy grona pedagogicznego i uczniów płockiego gimnazjum. Również w opublikowanej niedawno pozycji Kiriła Sokoła i Aleksandra Sosny, *Cerkwie w centralnej Polsce 1815-1915*, znajdują się te same, fragmentaryczne przedstawienia świątyni.<sup>1</sup> Dlatego też doszliśmy do przekonania, że warto udostępnić całości wizerunek świątyni szerszemu gronu. W komentarzu do materiałów graficznych przytoczymy dość pobieżnie historię powstania niezwykle ciekawego obiektu architektonicznego. W przyszłości zamierzamy rozszerzyć wątek płockiej cerkwi.

Historia budowy zaczyna się w 1885 roku. 14 stycznia na zebraniu w magistracie Płocka, na które stawili się znamienitsi obywatele miasta, burmistrz, ławnicy i urzędnicy magistratu, poruszono oficjalnie kwestię budowy cerkwi prawosławnej.<sup>2</sup> Ówczesna propaganda akcentowała chęć uczczenia w ten sposób pamięci pobytu w powiecie płockim w roku 1884 cara Rosji i zarazem króla Polski Aleksandra III Aleksandrowicza, jego żony Marii Fiodorowny i wielkiego księcia Mikołaja Aleksandrowicza. W istocie impulsem

do jej postawienia była polityka rusyfikacyjna gubernatora płockiego Leonida Czerkasowa (1884-1887), zmierzająca do nadania ma-zowieckiemu krajobrazowi cech rosyjskich.<sup>3</sup> Cerkiew w założeniu pomysłodawców miała być miejscem modlitwy za zdrowie i długie panowanie cara. W podpisanym wówczas „akcie opiniodawczym” dotyczącym budowy zwrócono także uwagę na brak świątyni dla wyznawców prawosławia w powiecie płockim. Koszt budowy obliczono na sumę 10 tysięcy rubli, z czego 8,5 tysiąca postanowiono wyasygnować ze środków pieniężnych miasta przechowywanych w Banku Polskim. 15 stycznia 1885 roku postanowienie o wsparciu budowy cerkwi prawosławnej w Płocku sumą 1700 rubli podpisali obywatele miasta Zakroczymia.<sup>4</sup>

Pierwotnie zakładano postawienie świątyni w nieruchomości inżyniera architekta Władysława Kępińskiego (na placu u zbiegu ulic Płockiej i Warszawskiej), który zobowiązał się w tym celu do dokonania gruntownej przebudowy i modernizacji swojego domu.<sup>5</sup> Kępiński sporządził nawet projekt architektoniczny cerkwi spełniającej wszystkie ówczesne normy. Projekt ten, datowany na 25 maja 1885, zachował się do dnia dzisiejszego. Jednak w wyniku dokonanej 3 maja 1885 roku inspekcji architekta gubernialnego Józefa Górskiego (1822-1893), w obecności naczelnika powiatu, burmistrza miasta i murarza Franciszka Kozłowskiego, uznano, iż dom nie nadaje się do przystosowania na świątynię.<sup>6</sup> Nowe miejsce pod budynek cerkwi wyznaczono przy ulicy Płockiej, jednej z bardziej okazałych i obszernych ulic Płocka, naprzeciwko wlotu w Płocką ulicy Bukowieckiej, z fasadą boczną równolegle zwróconą do ulicy (jakkolwiek według architekta Górskiego ze względów artystycz-

Plan sytuacyjny fragmentu Płocka z zaznaczoną cerkwią.



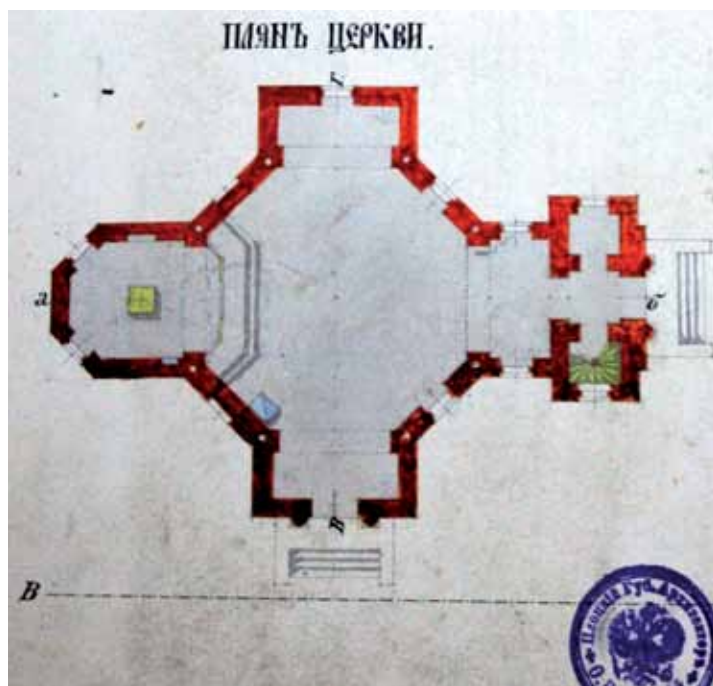
## PLAN NADZIEMNEJ CZĘŚCI CERKWI ŚW. MARII MAGDALENY

nych należało zwrócić fasadę główną w stronę ulicy, część ołtarzową zaś na południe, tak jak przy budowie cerkwi w Płocku, by pierwszeństwo dano elegancji i wytworności zwracając ołtarz na północ).<sup>7</sup> W ten sposób zadość uczyniono zasadom budowy chrześcijańskich świątyń. Cerkiew była orientowana, jedynie nieznacznie odchylona (o 10 stopni) na północ, ale wynikało to jedynie z przebiegu ulicy Płockiej. Po drugiej stronie ulicy Płockiej znajdował się budynek straży pożarnej. Na obszernym placu o powierzchni  $81 \times 19\frac{3}{4}$  sążni (ok. 7257,9 m<sup>2</sup>), który na ten cel został „ofiarowany” przez członków społeczności żydowskiej – Arona Borensztejna i Sane Szumachera<sup>8</sup> – planowano w przyszłości założyć ogród owocowy i postawić dom dla kapłana. Cerkiew w założeniu pomysłodawców miała być przeznaczona dla 250–280 osób.<sup>9</sup>

Budowa prowadzona była przez specjalnie do tego celu powołany Komitet Budowy Cerkwi Prawosławnej w Płońsku. Projekt, niewiele różniący się od projektu Kępińskiego, sporządził Józef Górski, który zarazem nadzorował prace nad postawieniem cerkwi. 22 lipca 1885 roku położono kamień węgielny, z błogosławieństwem protopijera nowogeorgiewskiego soboru, Teofana Ułowicza.<sup>10</sup>

Prawdopodobnie chcąc zapewnić sobie dobre układy z władzą rosyjską, wielu obywateli królestwa ruszyło z „beziinteresowną i ofiarną” pomocą przy budowie nowej świątyni. Obywatel ziemski i właściciel cegielni Ludwik Rau podarował na budowę cerkwi 30 tysięcy cegieł, ale, ponieważ nie nadawały się do użycia, władze miasta dokonały ich sprzedaży. Nowym dostawcą został właściciel miejscowej cegielni Mikołaj Sakowski.<sup>11</sup> Urządzenie podłogi w gmachu cerkwi wykonał z brył cementowych obywatel miasta Płocka Albert Wagner, właściciel fabryki wyrobów cementowych, która, według reklamy umieszczonej na łamach Kalendarza Płockiego na 1876 rok, przyjmowała zamówienia na wykonywanie m.in. cementowych kanałów, mostów, studzien, drenów, nagrobków i filarów.<sup>12</sup> Wszystkie urządzenia żeliwne, m.in. krzyże na szczycie cerkwi i na frontonach, oba portale przy zewnętrznych drzwiach cerkwi i jednopiętrowe schody do dzwonnicy, odlał właściciel huty żelaza Samson Kopelman. Jako ciekawostkę można dodać, że w roku 1873 brał on udział w Wystawie Powszechnej w Wiedniu, gdzie prezentował żelazne garnki.<sup>13</sup> Kopelman przekazał ponadto na budowę cerkwi 300 rubli. Przy budowie pracowali płoccy majstrowie, m.in. cieśla Franciszek Przymanowski, malarz Kazimierz Domeradzki, stolarz Jaker Gersztenkern, blacharz Beniamin Raciążer i mistrz ślusarski Gabryel Goldberg.<sup>14</sup> Pomoc szarwarkową (przy nasypywaniu ziemi wokół budowanej cerkwi) zaofiarowali z kolei mieszkańcy gminy wiejskiej Wójtę-Zamoście.<sup>15</sup> Utensylia cerkiewne wykonane zostały w znakomitym moskiewskim warsztacie mistrza Drużynina.<sup>16</sup>

Na rysunkach architektonicznych wymiary cerkwi podawane są w stopach i arszynach, przy czym urzędowa miara 1 arszyna w za-



borze rosyjskim w latach 1849–1915 wynosiła 0,711167 m. Przyjmijmy w zaokrągleniu, że 1 arszyn to 71 cm. Na rysunkach Józefa Górskiego 3 arszyny (sążeń) odpowiadają 7 stopom. W dalszej części artykułu wymiary podawać będziemy w systemie metrycznym, dodając w nawiasach wymiary w arszynach.

Cerkiew płońska została wzniesiona na planie krzyża greckiego, nieznacznie wydłużonego o babiniec. Jej długość wraz z babinicem wynosiła 20,6 m (29 arszynów), przy czym długość babinica wynosiła 3,5 m (5 arszynów). Szerokość budynku (łącznie z kaplicami) liczyła 14,9 m (21 arszynów). Cerkiew została pobudowana z cegły. Wszystkie narożniki otynkowano, tworząc w ten sposób pilastry. Otynkowane zostały również cokoły murów, co w efekcie dało fryzy przypominające blankowanie. W ten sposób dokonano podziału płaszczyzny murów na kwatery. Wysokość ścian, wraz z wystającą ponad powierzchnię gruntu częścią fundamentu, wynosiła ok. 7 m (10 arszynów). Prezbiterium i kaplice oraz część pod chórem miały sklepienia kolebkowe. Te części świątyni pokryte zostały dwuspadowymi dachami (z wyjątkiem prezbiterium, gdzie występował dach o pięciu spadach) z ocynkowanej blachy, a ich wysokość była jednakowa i wynosiła ok. 8,5 m (12 arszynów). Nawa miała kształt regularnego oktogonu. Nad nią górowała wieża również na planie oktogonu. Każda ze ścian wieży wyposażona była w okno z wyprofilowanymi daszkami w formie kokoszników. Wieża zwieńczona została kopułką, nad którą górowała ośmioboczna wieża przykryta dachem namiotowym z hełmem cebulastym nawiązującym stylistycznie do sztuki ruskiej. Budynek z wieżą miał blisko 20 m (28 arszynów) wysokości.

Wyodrębniającą się częścią w bryle płońskiej świątyni był umiejscowiony od zachodu babiniec, służący jednocześnie za dzwonicę. Podzielony został na trzy części, z których środkowa służyła za priwtor (przedśionek). W północnej części były schody prowadzące na

drugą kondygnację, gdzie znajdowały się dzwony. Wieża dzwonicza była w planie kwadratowa. Każda ze ścian miała dwa okna. Zwieńczona została kopułką cebulastą. Od poziomu gruntu do cebulastego zwieńczenia jej wysokość wynosiła blisko 15 m (21 arszynów).

Na uwagę zasługują dwa wejścia do płońskiej świątyni. Jedno z nich znajdowało się, zgodnie z kanonem i symboliką świątyni chrześcijańskiej, po zachodniej stronie cerkwi, drugie zaś, chyba ze względów praktycznych, od strony ulicy Płockiej, czyli od północy. Do świątyni wchodziło się niewielkimi czterostopniowymi schodkami. Następnie przechodziło się przez drzwi. U wejścia do cerkwi znajdowały się ciekawe portale. Nie ma pewności, czy zostały one zrealizowane zgodnie z projektem, jednak wydaje się to prawdopodobne. Na dwóch pilastrach wspierał się tympanon w kształcie łuku cebulastego. Wnętrze tympanonu było wypełnione przez trzy rozłożone równomiernie żelazne medaliony przedstawiające świętych. Medaliony były malowane, co tworzyło barwną kompozycję. Portale wejść były do siebie podobne, różniły się jedynie kształtem pilastrów. Głowice pilastrów w portalu zachodnim miały w przekroju kształt prostokątny, zaś w północnym – stanowiły część koła. Nie jest wykluczone, że są to jedynie warianty, z których tylko jeden został zrealizowany.

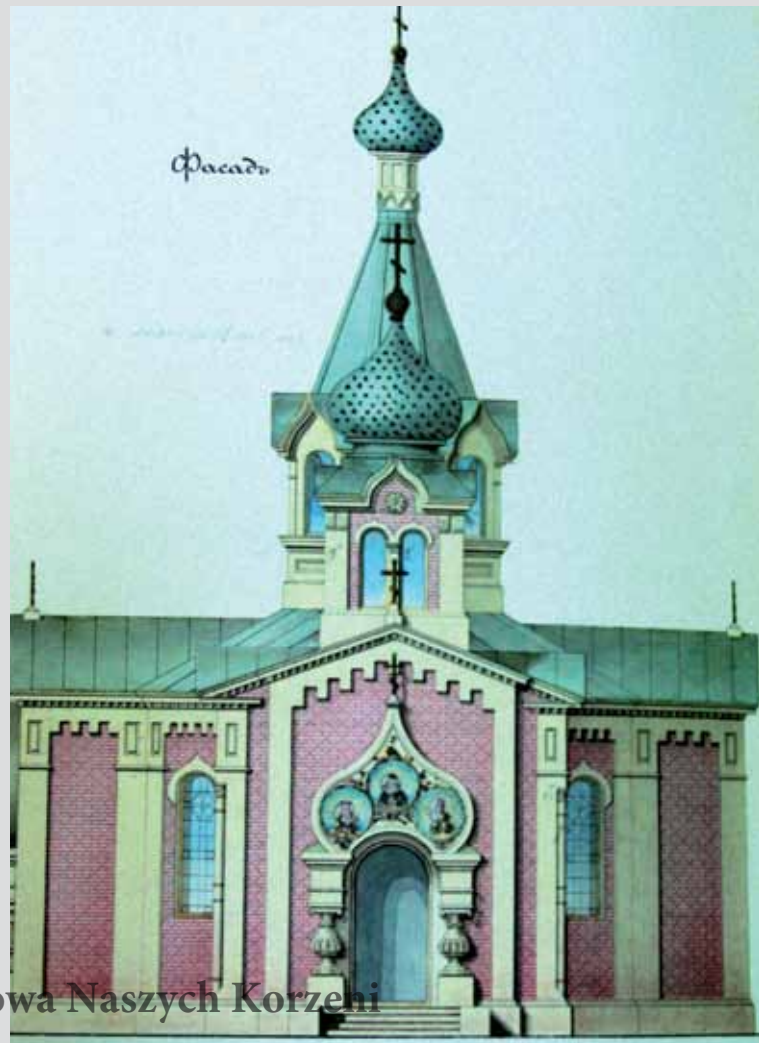
Nawa miała kształt regularnego oktagonu. Na planie Józefa Górskiego w nawie umieszczono niebieski prostokącik, jest to prawdopodobnie miejsce, gdzie stanąć miał analogczyk, czyli stolik, na którym znajduje się ikona. W nawie najokazalszą i najbardziej widoczną konstrukcją był ikonostas umieszczony na sołi – podwyższeniu. Podwyższenie w płońskiej świątyni miało dwa stopnie. Nie znamy wyglądu ikonostasu, jednak na podstawie rysunku Władysława Kępińskiego możemy przypuszczać, że miał jedynie dwa rzędy ikon. Za ikonostasem znajdowało się oktagonalne prezbiterium. W centralnej części prezbiterium znajdował się preśtoł – stół ołtarzowy, zaś w niewielkiej niszy w północnej ścianie widoczny jest, zaznaczony kolorem niebieskim, zertwiennik – stół ofiarny.

Poświęcenia cerkwi dokonano 26 października 1886 roku. Otrzymała ona wówczas wezwanie świętej Marii Magdaleny. ■



Fasada północna cerkwi, od strony ulicy Płockiej.

Fasada główna cerkwi, wschodnia.



1. K. Sokoł, A. Sosna, *Cerkwie w centralnej Polsce 1815-1915*, Białystok 2012, s. 100-101.
2. Archiwum Państwowe w Płocku (dalej: APP), Kancelaria Gubernatora Płockiego, sygn. 3194, k. 2.
3. M. Kieffer-Kostanecka, *Następcy wojewodów płockich w okresie zaborów (1793-1918)*, „Notatki Płockie” 1976, nr 2/85, s. 27.
4. APP, Kancelaria Gubernatora Płockiego, sygn. 3194, k. 4.
5. APP, Kancelaria Gubernatora Płockiego, sygn. 3194, k. 1 v.
6. APP, Kancelaria Gubernatora Płockiego, sygn. 3194, k. 13-14.
7. APP, Kancelaria Gubernatora Płockiego, sygn. 3194, k. 54, k. 22 v.
8. APP, Kancelaria Gubernatora Płockiego, sygn. 3194, k. 23.
9. APP, Kancelaria Gubernatora Płockiego, sygn. 3194, k. 54 i 54 v.
10. APP, Kancelaria Gubernatora Płockiego, sygn. 3194, k. 25.
11. APP, Kancelaria Gubernatora Płockiego, sygn. 3194, k. 84 v.
12. *Kalendarz Płocki na rok przestępny 1876*, bez numeru strony.
13. *Polska na Wystawie Powszechnej w Wiedniu 1873. r. Listy Agatona Gillera*, Lwów 1873, s. 86.
14. APP, Kancelaria Gubernatora Płockiego, sygn. 3194, k. 61.
15. APP, Kancelaria Gubernatora Płockiego, sygn. 3194, k. 93. Jako miejscowość gminną wymienia ją *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski), t. 13, Warszawa 1893, s. 773.
16. APP, Kancelaria Gubernatora Płockiego, sygn. 3194, k. 102.